

Јасна Влајић-Поповић

Не(пре)позната континуанта псл. **ръtati* (**pytati*) на словенском југу

Rocznik Slawistyczny 54

Warszawa 2004

23–35.

Јасна Влајић-Поповић

Не(пре)позната континуанта псл. **pъtati* (**pytati*) на словенском југу

0. Општесловенски и прасловенски глагол **pytati* данас има континуанте у свим словенским језицима, готово увек са коренским вокализмом -у- (< ие. *ī*), и углавном у значењу „питати, испитивати, истраживати; кушати, искушавати; пробати”, ређе „молити”, а само у руском и „настојати, трудити се”, за које се усталио рефлексивни облик¹. Међутим, облици са коренским вокализмом базираним на изворном полугласу -ъ- (< ие. *ī*), који се касније у ненаглашеној позицији изгубио, данас су редовна појава једино у чешком језику (Mašek 496). Управо на основу више примера из чешких дијалеката, са префиксом *na-*, реконструисан је псл. глагол **napъtati* „накупити, најмити, врбовати” поред поствербала **napъta* / **napъtъ* „најамник” (ЭССЯ 22:234–235)². Већ при реконструисању псл. **obpъtati* нашло се више потврда, осим чешких, још и из српско-хрватског, старословачког и горњолужичког језика (ЭССЯ 29:47).

1.0. Иако ће се у прасловенским речницима вероватно ускоро појавити и друге реконструкције са полугласом³, овде ћемо направити кратак преглед посведочености облика са полугласом у основи у српском језику, као и река-

¹ За детаље о појединим језицима (као и за коментаре о даљим ие. везама које нас овде не занимају) в. све етимолошке речнике словенских језика, од новијих нпр. БЕР 5:265–266, Bezlaј III 43–44, ЕСУМ 4:378–379.

² Ту је глагол окарактерисан као псл. дијалектизам, од кога потичу и црквенословенска и рускословенска именица приближно одговарајућих значења, као чехоморавизми — детаљније о њима в. Трубачев 1974, где се, изгледа неоправдано (в. § 5.1.) сумња и у Махеков став о општесловенском карактеру двојног вокализма (који се ту уверљиво тумачи као вероватни продукт уопштавања вокализма старих претериталних облика, својствен чешком, као у случају *psati* : *pisati*, уп. *ibid.* 31–32).

³ Можда већ **propъtati*, ако му се нађу потврде осим српског *пронтати*, а свакако **pъtati* на које се већ упућује под поменути префигирани облицима (ЭССЯ 22:235, *ibid.* 29:47), уп. и најновије укр. *нтат* (ЕСУМ 4:624).

питулацију онога што је о томе досад ушло у етимолошку литературу, како би нам све то послужило као основа за разматрање глагола *nāntati* „educō, alo; augeo” чије је тумачење тема овог рада.

1.1. Вук Караџић још у првом издању *Српског рјечника* из 1818. године (где преовлађује његов родни говор источнохерцеговачког типа) доноси глаголе *nāntati* рф. „aufspüren, investigo”⁴ и *ōntati* рф. „aufwintern, odoror” (ibid.; RЈAZU)⁵, да би варијанту *prōntati* рф. „дознати, разабрати” додао тек на маргине другог издања⁶, без убикације. Позније потврде су, осим за последњи од ова три глагола, доста ретке (новији дијалекатски речници их не бележе); тако нпр. са Косова имамо *pron̄t̄at* рф. „пронаћи, дознати”, такође refl. *pron̄t̄at se* Пећ (Елезовић II 143)⁷, RЈAZU доноси примере из Србије с краја XIX века⁸, грађа РСАНУ садржи десетак записа старих око стотину година⁹.

1.2. Све ове облике регистровао је још Скок, придруживши им и једини помен простог глагола *ntati* impf. „њушити” код Матије Дивковића¹⁰ и све их, не улазећи у детаље, протумачио као континуанте псл. **p̄yt-/ *pyt-* (Skok II 666). Скок није имао потврде ван терена штокавског дијалекта српско-хрват-

⁴ Треба напоменути да се у одредници **nar̄ptati* не налази овај српски глагол (који такву реконструкцију с једне стране значајно подупире и додатно је оправдава, а са друге је мења, јер уклања њен квалификатив „дијалектизам”, уп. ЭССЯ 22:234–235), мада се он касније наводи као синоним за *ōntati* (уп. ЭССЯ 29:47).

⁵ Осим код Вука, само још код С. М. Љубише, уп. примере: *Бјежи док те жбири не оптају; [...] док ме и та опташе уходе дуждеве; Да га [леш] по смраду не оптају и не разнесу звјерад* који показују да је по среди (про)налажење, након тражења тј. испитивања, а не право њушење, што ни у RЈAZU није коментарисано. Уосталом, ово је делимична таутологија пошто глагол *нањушити* има фигуративно значење „сазнати, открити, пронаћи” (уп. РСАНУ s.v.). У рукопису 17. тома РСАНУ налазимо сличан помен код С. Матавуља, затим из Загараца значења „схватити”, из Мојковца „открити, наћи”.

⁶ Уп. *Сабрана дела В. С. Караџића*, књ. XI/2, Београд 1986, стр. 1457.

⁷ Поред примера: *Де је, да је, ја ћу га пропнат; [...] море под земљу да се нешто сакрילו, он ће га пропнат и пронаћ* које је сам забележио на Косову, Елезовић доноси и: *Њега [...] у Чачку Ђехаја паша пропта и уфати; Пак ти га [...] закопају [...] да га нитко не би од његових душмана могао прообтати* из *Историје* Симе Милутиновића, што је драгоценост пошто у RЈAZU тога нема (као ни Елезовићевог примера), в. следећу напомену.

⁸ Из М. Ђ. Милићевића, а према приносницима се наводи да је реч жива у ужичком крају у значењу „ући чему у траг”, такође у крагујевачком, а у Ријечкој нахији као „вешто дознати неку тајну о некоме или о некој ствари”. Ово последње значење, и то само оно, претежно у императиву, и дан-данас је живо у Морачи (усмено др Мато Пижурца, коме се и овде захваљујемо).

⁹ Такође код писаца из Србије, М. Ђ. Милићевића и Андре Николића, затим С. Вукасовића из Црне Горе, Т. Томића из Дробњака као и код Славонца И. Цепелића „Кад напустиш [...] бракирца, који ће да напта, пропта спаваћива зеца [...]” (в. и РСАНУ s.v. *nāntati*).

¹⁰ Дефиниција овде (уп. нап. 5) одговара примеру: *Који ходи по ноћи, ходи птајући и сумљећи [сумњајући]* код тог босанског фрањевца (XVI–XVII в.), чији списи садрже многе елементе народног језика, нарочито његовог завичајног тузланско-фојничког говора.

ског језика, а таква ситуација опстаје и данас¹¹. Према нашем увиду, ниједан од ових облика није посведочен ни у македонском, бугарском или словеначком језику¹².

1.3. Дивковићев срећом сачувани пример¹³ уопште није случајност. Радни придев *птajuћи* представља траг, већ у његово доба реликтног глагола *птати* који се, како не би нестао због своје нестабилне фонетске структуре (губитком полугласа корен речи се свео на нестабилну сугласничку групу и сишао испод формалног минимума који би носио значење), чврсто везао за одређене префиксе и тако, на ограниченој територији и током неколико векова (нарочито у облику *пронпати* који се наслања на *пронаћи* < *наћи*) одложио своје ишчезнуће из српског језика, бар до данас. У даљем излагању показаћемо да је тај глагол вероватно ипак очуван у живој употреби у неким народним говорима и у књижевном језику, али на први поглед непрепознатљив у лику *патити* „educō, alo; augeo”, refl. „sich vermehren, anwachsen, augeor”.

2.0. Како Вук није посебно маркирао хомониме, он за исти овај глагол, *п̀атити* impf. даје и друго (код њега на првом месту) значење „leiden, patior”, refl. „sich quälen, crucior”. Иако описни речници (осим RЈAZU) ова два глагола и њихове префигиране облике третирају као хомониме, у етимолошкој литератури они су сведени на један вишезначни глагол — имамо у виду Скоков покушај да сва значења ових глагола¹⁴ помири и уреди тако да се укупни низ може трасирати до истог предлошка, влат. *patire* тј. лат. *patior* „трпети, страдати” (Skok II 621)¹⁵. Ми, међутим, сматрамо да сва значења која се наслањају на Вуково прво, треба тумачити као *патити* (I) „трпети, страдати, мучити

¹¹ Иако Bezlej III 43 доноси чак. *propt̃ àt se* „дознати, обавестити се” без извора, ми ту реч нисмо нашли ни у једном новијем чакавском дијалекатском речнику. Хапакс из Бакарца и Шкрљева *заопл̃ат* „учити”, без пратећег примера у *Rječniku čakavskih izraza Z. Turine / A. Šepića* не може се са сигурношћу довести у везу са *п̀атити*.

¹² То је вероватно последица касног писменог фиксирања дијалеката, пре него одраз исто-ријског одсуства тих облика.

¹³ Куриозитет да се у RЈAZU s.v. *пронпати* наглашава да простог глагола нема, а затим Дивковићево *п̀атити* стоји мало даље у истом тому (у делу који више није обрађивао Маретић) прави је пример лексикографске омашке — због затуреног или залепљеног листића — која за етимологију чини огромну разлику.

¹⁴ Од Вукова основна два, до преко двадесет нијанси које доноси RЈAZU, формулисао је укупно пет: 1° „трпети, мучити (се)”; 2° „тећи што, прибављати” (Србија); 3° „гајити, множити (гуске, кокошке итд.)” (Левач, Темнић, Космет); 4° „слагати се”; 5° „устезати се”, где 1° изводи од 2° паралелом са лат. *castigare* „казнити”: рум. *a căștiga* „стећи”, а 3° депрефиксацијом од *напатити* (Skok II 621), што је у оба случаја натегнуто. Занимљиво је да паралелу за „мучити се” > „гајити” (за разлику од „рађати”) ни у једном словенском језику не пружају ни изведенице од **trud* и **tr̃ka* (уп. Толстая 1998).

¹⁵ Ово је у основи само корекција још Миклошичевог извођења с.-х. и буг. глагола из ит. *patire*. Он није узимао у обзир „гајити итд.” (уп. Miklosich 233), што је Скок превидео, као и Трубачев 1974:30–31.

(се)” који свакако јесте лексички балканизам, мада неизвесног порекла¹⁶, а да посебно треба посматрати Вуково *патити*(2) „стицати, гајити; множити (се), размножавати (се)”, са одговарајућим префиксима и „накупити (се), размножити (се)” односно „почети гајити; залећи се”, које се може тумачити као домаћа реч.

2.1. Разлога за раздвајање два глагола има више — поред незанемарљиве чињенице да их сваки говорник српског језика осећа као различите, ту су и лингвистичка факта. Значајна, мада не и најважнија, јесте разлика у њиховој флексији: *патити* „*patior*” је интранзитиван, као и његов рефлексивни облик који се изједначио са *мучити се*, док је *п̀атити* „*educō, alo*” изразито транзитиван глагол¹⁷, при чему његов рефлексивни облик то, сасвим правилно, није. И иначе малобројни деривати ових глагола ретко се подударaju: *п̀атити* „*patior*” дало је *п̀атња* f., *п̀атеж(ан)* m.(adj.), *п̀атан* adj., *п̀ћеник*, m., а од глаголских префикса има *на-*, *пре-*, *про-*, док *п̀атити* „*educō, alo*” далеко најчешће долази са *за-*, нешто ређе *на-*, понекад *из-*, и од свих њих само први има поствербале *з̀пат* / *з̀патак*, а симплекс придев *п̀атан*, *-тна*, *-тно* „плодан”¹⁸. Дивергентност семантичких сфера, духовне, заправо хришћанске, и сфере пољопривреде, иако на први поглед проблем, могла би се премостити¹⁹ кад се тиме не би подразумевало да је до преласка дошло у условима непоклапања, односно само делимичног преклапања ареала једног и другог глагола. Са друге стране, и без прецизног картографисања свих облика и значења, јасно је да су ареали глагола *п̀атити* „*educō, alo*” и глагола *на-/о-/про-патити* приближно једнаки²⁰. Семантички прелаз „мучити се” > „рајати” свакако

¹⁶ Уп. рум. *păți* tr. „(пре)трпети, поднети”, *pătimi* intr. „исто” (Tiktin III 45, 21), алб. *pësoj* (in)tr. „исто; претрпети штету, доживети” (Meyer 335, Orel 323–324), буг. *п̀атя* „исто” БЕР (5:101–102), мак. *пати* „исто”. Тако Miklosich 233 срп. и буг. потврде изводи из ит. *patire*, Meyer алб. реч из латинског, као и Tiktin румунску; Младенов 415 за бугарски полази од вулгарнолатинског, али паралелно наводи и нгр. предлошак; Скок се двоуми између позајмљивања из вулгарног латинитета и независних континуанти истог ие. предлошка у више језика; Филипова-Байрова полази од грчког, као и БЕР итд. — више о томе в. Vlajić-Popović 2004.

¹⁷ Ова двојност је својствена балк. латинизму *патити* (в. рум и алб. примере у претходној напомени), али и неким домаћим глаголима, уп. срп. *тећи* intr. „fluō”: *тећи* tr. „lucror”.

¹⁸ Приносник из Крагујевца В. Радојевић даје и одређени вид и компаратив овог придева: *п̀атнї, -ā, -ō* и *п̀атнији, -а, -е* са дефиницијом „(о животињама и људима) оно што се брзо умножава, пати” и примерима: *Некаква патна сорта свиња — за две године гле шта је напатио од једне крмаче; Узми ти њу [девојку], кад ти кажем. Ем је лепа, ем патна!* (грађа РСАНУ).

¹⁹ За аналогни паралелизам сакралне и профане употребе в. нпр. рус. *труд*, мада је Толстая 1998:23 у праву кад примећује да је ту увек нагласак на ефекту такве радње на њеног вршиоца, а не на њеном резултату — док је случај *п̀атити* „гајити” управо супротан.

²⁰ У пуној мери на Косову, централној и западној Србији — у Црној Гори практично нема глагола (*за*)*патити*, а у источној Србији и Војводини нису посведочени облици од *патити*, в. § 1.1.

није универзалија, али јесте довољно присутан у словенским језицима уопште, па и на Балкану²¹, те би било необично и нелогично да се тај помак глаголу *nàtiti* „*patior*” догоди само на једном делу ареала простирања тог балканског латинизма и нигде другде. Још је мање вероватно да се ареал дотичног семантичког помака у тако великој мери поклопи са ареалом изведеница од *ntati*, које опет, не случајно, нису потврђене другде на словенском југу.

2.2. Будући да, на балканском плану гледано, имамо ситуацију да ни у једном језику осим српског одговарајући облици (в. нап. 16) који иначе значе „трпети, страдати” немају ниједно значење из дијапазона „стицати; гајити, множити (се) и сл.” раздвајањем глагола *nàtiti* на два хомонима више не морамо да узимамо у обзир балканске паралеле које има *nàtiti* „*patior*”, нарочито не буг. *nàтя* и мак. *namu*²² на основу којих би се за сва три балканскословенска језика морао претпоставити један исти предложак са коренским вокализмом *-a-*. Другим речима, може се слободно рачунати и са тим да савремено с.-х. *-a-* потиче од полугласа, *-ъ-* или *-ь-*. Тако се враћамо на поменуто с.-х. *ntati* од псл. **рѣтати*.

3.1. За тумачење глагола *nàtiti* „*educō, alo; augeo*” највише материјала пружају деривати облика са префиксом *za-*. На већем делу штокавског терена српског језика (ист. Херцеговина, Косово, Шумадија, Тимочки крај, Војводина, али не и Црна Гора и Босна — в. детаљније § 3.2., 3.3.) добро је посведочен, и још у прво издање Вуковог *Српског рјечника* уврштен, глагол *zàpatiti* pf. „*kommen zu etwas, acquirō*”²³, *zànaћati* impf. „*erwerben, acquirō*”, *zànaћање* n. „*das Erwerben, acquisitio*”, односно у новијим речницима *zàpatiti* (се) pf. „заметнути, залећи неку врсту; почети гајити, (од)неговати (обично домаће животиње, првенствено ситније, али и биљке), замрестити; стећи (имовину, земљу), створити, учврстити”, refl. „залећи се, намножити се; уврежити се” (РСАНУ). Осим већ наведене глаголске именице од несвршеног вида, добро је посведочен и поствербал *zàpat* m., неретко и са суфиксалним проширењем

²¹ Уп. нпр. буг. *замъчвам се* (БЕР 4:38), више о томе и Толстая 1998:26.

²² Буг. дијал. *zapàтвам, zapàтя* „гајити животиње” (БЕР 1:601) и *napàтвам* „исто” (БЕР 5:89 s.v. *nat*!) пошто су забележени само код герова и без убикације, не можемо сматрати аутентичним бугарским речина. Тако не прихватамо ни њихово тумачење у БЕР 5:89, нада оно није без основа (уп. § 6.1.). За буг. *nàтя* и неговe деривате нисмо нашли значења мимо оних које наводи БЕР (5:101–102). Са македонским је случај нешто другачији. *Речник на македонском језик* Б. Конеског (Скопје 1986) бележи глаголе (*za*)*пати* као и именицу *zapat*(ак), у значењима истим као у српском језику, међутим у дијал. речницима (Кукуш, Радожда-Вевчани, Титов Велес) као ни у збиркама речи (часопис „Македонски јазик”), ниједну од тих речи нисмо нашли (исти налаз је, на свој њему доступној литератури, имао и колега македониста др Првослав Радић, коме се и овде захваљујемо), а нису их потврдили ни квалификовани говорници. Стога се без додатних истраживања на терену не може говорити о изворном мак. глаголу *namiti* „гајити итд.”

²³ Ту као његов синоним стоји *заметнути*(2), што се такође дефинише као „*erwerben, acquirō*”.

-ѝk²⁴: *zàpatak*, -тка т. први пут забележен код Вука (без убикације), са дефиницијом „das Erworbene (z.B. an Vieh), adquisitio”, док у новијим речницима поред овог значења (односно испред њега, што је само одраз савременог стања), налазимо још и „сој, пасмина; приплод, животиња за приплод” која се сва односе и на варијанту *zàpat*. Глаголу са префиксом *za-* семантички је најближи други префигирани облик *nàpatити* pf. „viel aufbringen, verschaffen, conquire”, а затим и основни *nàтити* impf. „ziehen, educo, alo” (Вук), односно „стицати, гајити; множити (се), размножавати (се)” код каснијих лексикографа и у новијим речницима (RЈAZU, РМСМХ, РСАНУ), укључујући дијалекатске.

3.2. Већина дијалекатских извора (речници, али и неке збирке у грађи РСАНУ, нпр. Чемерицићева из Призрена) доносе значења у основи једнака онима у већ поменутих описних речницима (в. § 3.1.). Овде нема сврхе детаљно их цитирати — само ћемо навести неке пунктове са којих потичу: Призрен, Вучитрн, Мрче код Куршумлије, Чумић код Крагујевца, Драгачево, Криви Вир и Извор, Тимок, Црна Река, Војводина (пада у очи одсуство потврда у речницима из Црне Горе²⁵) и нагласити да се примери односе на стоку, некад само на живину, затим на пчеле, али и на друге (штетне) инсекте, мишеве итд.²⁶

3.3. Изоштравање ареалне, творбене и семантичке слике коју пружају савремене потврде глагола (*za*)*патити* у српским дијалекатским изворима показало се као проблем, пошто се многи аутори још увек држе принципа да дијалекатски речници треба да доносе само лексику које нема код Вука — стога смо неке потврде морали да верификујемо усмено, код завичајних говорника. Тако нпр. најновији, и веома исцрпан *Речник говора јужне Србије* М. Златановића (1998) не садржи потврде глагола (*za*)*патити*, док га више говорника из врањског краја итекако има у активној употреби — са напоменом да им служи првенствено у контексту гајења биљака. Исто тако, *Лесковачки*

²⁴ Као налаз : *налазак*; више о овом суфиксу који у принципу твори *nomina agentis* (мала овде имамо и *nomina resultativum*), а може бити и немотивисан, в. Sławski 1974:93.

²⁵ Изузетак су неке етимолошки неизвесне именице, нпр. *zàpāt* т. „ограђени део имања, нешто што је у огради” Загарач (Д. и Ж. Ђупић, СДЗб XLIV, Београд 1997, 114) што можда и спада овамо, али је свакако проблем за себе и засад остаје по страни. Можемо само да нагађамо откуд *zàпаћениче* т. „дете које је у расту остало мало” Ускоци (М. Станић, *Ускочки речник* 1, Београд 1990, 242) — вероватно од **паћениче* од *паћеник* „мученик”, можда од **запћениче* < **запћеник* < *заптити* „стегнути, запушити”, или се ради о метафори (дете је мало, као да је само за запад)? За *пат’аћ* „стока, стадо” в. § 6.3. Одсуство *nàтити* „гајити” на том терену потврдило нам је више квалификованих информатора из тих крајева.

²⁶ Новији продор глагола *zàпатити*, *zàпат(ак)* у ветеринарску стручну терминологију, односно у књижевни српско-хрватски језик (в. примере из западних крајева у РСАНУ), није резултат ширине дијалекатске базе — напротив, она је доста ограничена — већ, највероватније, престижности Вуковог записа и формално-семантичке погодности тих термина.

речник Б. Митровића (1984) нема ниједну одредницу везану за глагол *(за)патити*, а неколико информатора из околине Лесковца редовно га користе, за биљке више него за животиње. У Чумићу у Шумадији може се односити и на животиње и на биљке, док нпр. у Ченеју у рум. Банату значи „набавити па имати, умножити” при чему се пример односи на биљке²⁷. За Дурмитор имамо само једну усмену потврду: *з̀патити* „набавити, па онда гајити (о ситнијој стоци)”²⁸ која такође садржи, по нама врло значајан, семантички моменат „набавити”²⁹. Слично је и сведочанство за Пиву: *з̀патити* (нпр. *овце, живину*) „заимати се”³⁰, као и досад једини поствербал глагола *на̀патити* из Куршумлије: *на̀пат* „прираст, приплод”³¹.

3.3.1. Вреди поменути да више испитаника из Београда, сасвим урбаног порекла, на супрот неутралном *гајити*, глагол *(за)патити* (*се*) осећа као специјализован за множење штеточина, животињских или биљних (бубе, мишеви, коров), дакле „залећи се, закотити се”.

3.4. Веома је значајно да се именице *з̀пат*, *з̀патак* осим у значењу „оно што је стечено; приплод, заметак”, вероватно полазећи од овог последњег значења, користе и у псовкама: *Запатак ти ја твој!*, *Јебем ли му за̀патак његов* Косово (Елезовић I 195; такође Чемерицић у грађи РСАНУ), што је у принципу знак старине тако употребљене лексеме³².

3.5. Неколико досад неуочених, спорадичних а очито архаичних потврда, због одсуства контекста (или бар аналогних примера употребе) не доприносе бољем сагледавању семантике глагола *патити*. То су инфинитив (?) *п̀атет* и трпни придев *патено* у изразима: *П̀атет*, *в̀идет*, *н̀есам* „речи којима се неко куне и брани да нешто није учинио, видео и сл.”, односно *П̀атено* — *в̀иђено*, *н̀ије да н̀ије* „исто” Косово (Елезовић II 61)³³. Још је теже докучити

²⁷ Уп.: *Успела сам да запатим лук од јоргине* (Б. Марић, „Прилози проучавању језика” 33, Нови Сад 2002, 282).

²⁸ Од мр Радојке Цицмил-Реметић, којој се и овде захваљујемо.

²⁹ Умесно би било и запитати се да ли данашње „набавити” одражава „накупити, стећи” или пак „узети за пробу” — у смислу рус. *запита́ть семена* (в. § 5.1.1.).

³⁰ Од др Милице Радовић-Теших, којој се и овде захваљујемо. Ипак напомињемо да реч није потврђена ни у Вуковићевој збирци из Пиве и Дробњака (СДЗБ X, Београд 1940), ни у најновијој Гаговићевој (у штампи за СДЗБ LI).

³¹ Уп. *Напат* пчела *ове године је мали*; *Напат* гусака *ове године је берићетан*; *Запатак* пачића *ове године је и мали и лош* — за ове примере захвални смо проф. Миодрaгу Бјелетићу.

³² Међу објектима псовања које наводи Богдановић 1998, где доминирају разни термини родбине и својте, постоји и одељак насловљен „Клицу ти јебем” у коме се помињу *клица*, *кличе*, *калац*, *сорта*, *пород*, *род*, *крв*, *крвчица*, *коска*, *семка*, *кућа*, *фамилија*, *лозица* (ор. cit. 23 ff.) — све ближи или даљи пандани именице *запат(ак)*.

³³ Тешко је тумачити разлику у Елезовићевој интерпункцији у ова два примера, али може се замислити да то значи „тражено — виђено”, тј. „што (смо) тражили — то (смо) нашли = видели” (уп. и синтаксу формуле *такнуто* — *макнуто* „што сам такнуо, то сам макнуо тј. сад је моје”).

смисао пословице (sic!) *Не родила — патила* Призрен (Чемерикић, грађа РСАНУ). Нејасно је и значење трпног придева женског рода (?) *патила* у још једном загонетном контексту: *Да нијесам патила, не бих се у сриједу спратила*³⁴.

4.0. Иако семантика и географија указују на могућност извођења срп. *п̀ати-ти* од *птати* тј. стерп. **п̀тати* (< псл. **р̀тати*), услед одсуства не само историјских записа старијих од Вуковог *Српског рјечника*, него и новијих дијалекатских потврда веће творбене и семантичке разноликости, детаљи формалног развоја ипак остају неизвесни — не може се са апсолутном поузданошћу реконструисати пут настајања *п̀атити* „гајити”, односно облик у коме је дошло до фиксирања вокализма *-а-* који се касније генерализовао.

4.1. На терену са кога потичу потврде *п̀атити*, *оптати*, *пр̀оптати* није посведочен ни симплекс *птати* нити **затпати*, тако да у неком од ова два облика треба видети вероватни извор преобличавања. Реално је претпоставити да је **п̀тати* „тражити, (про)наћи” дало помен *resultativum* **п̀тъ* „оно што је нађено, стечено” тј. „улов, добит; иметак”, који се, најкасније у XV веку, морао озвучити у **пат*, ген. *пата*. Треба имати у виду да се исто догодило са готово хомонимном ретком именицом *пата* „птица” < **р̀та* (пример из народне загонетке у RJAZU „јастреб”, као хипокористик од *патка* код Вука)³⁵, једнако случајевима као **дѣнь* > *дѣн*, *дѣна*, **сѣтъ* > *сѣм*, *сѣта* (дем. *сѣтѣић* а не **стѣић*), или *тѣма* (поред данас ретког *тма*) < **тъта*, све у складу са остваривањем принципа да именичка основа не може бити неслоговна (уп. Ивић 1974:43). Затим је **пат* (по нестанку првобитног **п̀тати*, које је требало некако надоместити) могло формирати деноминал *п̀атити* „налазити, стицати”, који се даље нормално префигира (в. Вуково *затпати* „kommen zu etwas”).

4.2. Таквом фонетском развоју могао је допринети и придев *п̀атан*, *-тна*, *-тно* „плодан” из Крагујевца (в. нап. 18) < **р̀тътъ* било да се изводи непо-

³⁴ В. Вукову пословицу бр. 850: Ухвати курјак козу, која је била легла на крају осим осталијех коза, па пође да је изједе, а она му се стане молити говорећи да је сад мршава, него да је остави до јесени, док утије, па нека онда дође и нека је изједе. Приставши курјак на то, запита козу како ће је наћи кад други пут дође, а она му одговори: „Мени је име патила, тако кад дођеш, ако ме не нађеш на овоме мјесту, а ти ме зовни по имену па ћу ти ја изићи”. По том курјак отиде, али коза више нигде не легне на крају, него све усред сриједе другијех коза. Кад једно вече курјак, мислећи да је коза већ дебела, дође и не нашавши је на ономе мјесту стане је звати: „О Патила! О Патила!” она му из сриједе одговори: „Да нијесам патила, не бих се у сриједу спратила”. Уп. *Српске народне пословице* [у:] *Сабрана дела В. С. Караџића*, књ. IX, Београд 1985, стр. 86.

³⁵ Полуглас се није озвучио у њеним изведеницама стабилније фонетске структуре, присвојеном придеву очуваном нпр. у српским хидронимима *Птина* и *Тиња* „птичја река” (в. А. Лома, „Ономатолошки прилози” XIII, Београд 1997, 14, 16), као ни у општеслов. дериватима *птица* < **р̀т-іса*, *птенац* < **р̀т-енсь* итд. (в. Skok III 64).

тећи итд., дијал. и *заповивати*⁴¹ итд.). Са друге стране, још Вуково *зџпатити* „kommen zu etwas”, као и савремене потврде у којима се инсистира да *зџпатити* значи „набавити, пагајити, тј. имати” (у Банату биљке, на Дурмитору ситну стоку, в. § 3.3.) показују да поменута опозиција није обавезна⁴², уп. и семантичку паралелу овом последњем у рус. *напѣтывать* impf. „наћи, набавити нешто распитујући се” (СРНГ 20:115)⁴³.

5.0. Изложена грађа не само да је послужила за предлагање новог етимолошког тумачења срп. *пџтити* „educō, alo; augeo”, већ је и на општесловенском плану указала на ширину ареала распрострањања континуанти псл. **рџтати*, наговештавајући да су оне, судећи према расположивим (тј. нама доступним) дијалекатским речницима, најбоље очуване на словенском западу, у једној енклави интензивно и на југу, а спорадично и на истоку.

5.1. Поред општих закључака, може се говорити и о једној конкретној псл. реконструкцији. С обзиром на парове **на-рџтати* : **на-рџтати*, **опрџтати* : **опрџтати*, већ реконструисане у ЭССЯ s.vv., затим на тамо најављене симплексе **рџтати*⁴⁴ : **рџтати*, можда и **про-рџтати* : **про-рџтати*⁴⁵, реално је претпоставити да је и несумњиво **за-рџтати* могло имати свог парњака ***за-рџтати*. У овом тренутку, задржавајући сав опрез према тумачењу хапакса, треба дозволити могућност да се као траг рефлекса тог псл. глагола идентификује рус. дијал. *зџпта* f. „забота” (Тула, СРНГ 10:364), вероватни поствербал непосведоченог рус. **зџптать* „,бринути, забринути се”⁴⁶ значењем блиског стандардном *пџтџтџсьџ* „трудити се, настојати”⁴⁷.

⁴¹ Уп. *заповива* (овце, краве и сл.) impf. „заснивати запаг” Пирот (Д. Златковић, СДЗБ XXXV, Београд 1989, 436).

⁴² О могућности мешања функција префикса *за-* и *на-* сведочи нпр. именица *намет* m. „смет; хрпа итд.” али и „п о ч е т а к плетива”, „прут којим се за п о ч н е плести врша” (РСАНУ).

⁴³ Основни глагол прелази у прилошко одређење које иде у други план а остаје само „наћи, набавити”; уп. у истом значењу и рус. дијал. *напџкивать* „тражећи накупити у некој количини” (СРНГ 19:297) < *искџтъ* „питати, тражити”.

⁴⁴ Остаје да се видикако ће ту бити протумачена семантика укр. диал. *пџтати* које поред уобичајеног „питати, разматрати, тражити” значи и „(курку) гљдџти”, дакле кокошку „чувати” односно „гајити” (уп. Онишкевич II 63).

⁴⁵ Иако тренутно без довољно података о осталим слов. језицима, за српски располажемо једним, али јасним записом који оправдава супонирање таквог пара, „... јер је друго *пропџтати*, а друго *пропџтати*, и ова друга ријеч значи од прилике што и разабрати, дознати” (запис С. Вулетџћа из Црне Горе, *Бранково коло* 1900, 567, по грађи РСАНУ). Из овог примера ишчитава се и траг свести о генетском јединству (у српском увелико преовлађујућих) облика са дугим вокализмом и реликта са кратким.

⁴⁶ Да ово не би био једини случај рус. изведенице од неинтензивиране основе сведочи и помен *agentis џпџтик* m. „опџтџный в чем-либо человек” (СРНГ 23:310).

⁴⁷ Пре него дијалекатска преоблика именице *зџбџта* — ово под условом да стоји тумачење дотичне речи које нуди Фасмер II 70–71.

5.1.1. Са друге стране, не може се игнорисати (непотпуни, али ипак значајан) семантички и творбени паралелизам (уз разлику у дужини коренског вокала), између рус. дијал. *запытать* рф. тр. нпр.: *запытать семена* „пробним засадам испитати клијавост семена” Псков (СРНГ 10:372), као једне од континуанти псл. **za-rytati*⁴⁸ и срп. *zàpatiti* „(набавити па) гајити биљке” (само у периферним крајевима, Врању, Лесковцу и рум. Банату), са дан-данас ограниченом референцом на биљке тј. почетни засад биљака. У овом раду са извесном поузданошћу, као континуанту псл. облика са кратким коренским вокализмом, тумачили смо само симплекс овог српског глагола (за префигирани облик претпостављамо да је резултат позније, локалне творбе), али се надамо да би неки нов дијалекатски налаз, на основу кога би се дало претпоставити и стсрп. **zап(ъ)тати*⁴⁹, могао да отвори могућност да ови примери послуже за реконструкцију псл. ***za-rytati* у најмању руку као јужнословенског дијалектизма, у перспективи можда и као општепрасловенског⁵⁰.

6.0. Иако потребу за раздвајањем два с.-х. глагола *nàtumu*¹ intr. „трпети” и *nàtumu*² tr. „множити, гајити” сматрамо несумњивом, етимолошко тумачење које се за овај други предлаже у овом раду не можемо поставити као једино могуће нити апсолутно неспорно. Због мањка записа цела конструкција садржи једну дозу спекулативног, што је био изазов у њеном формирању, али може бити мана у очима строгих читалаца. Зато уместо закључка указујемо на неке озбиљније конкуренте гореизложеном тумачењу које смо разматрали па одбацили јер се, по нама, нису са довољно елемената квалификовали да протумаче све аспекте глагола *nàtumu*².

6.1. Најозбиљније размишљање иде у правцу псл. и свесл. корена **ръt-*, који је у *птица* (од **ръtica*, неутрализованог деминутива првобитног **ръta* у значењу „млад”, тако и *птенац* поред „птић”, и „ждребе”, „мече” итд., уп. и § 4.1.). Главна формална препрека таквом тумачењу била би чињеница да тај корен нема вербалну деривацију ни у једном словенском језику, међутим њу релативизује потврда глагола *птѣити се* (а) „пуштати младице”; (б)

⁴⁸ Уп. и његове поствербале *запытъ* и *запыть* т. „проба чево-либо в частности — затес на дереве для определения его древесины или прочности” (СРНГ 10:372), уп. и *опыт*; *пытók*, *-ткá* т. „небольшая часть чево-либо, взятая для определения качества (о льне, конопле итп.)” (А. Ф. Иванова, *Словарь говоров Подмосковья*, Москва 1969, 320, 431).

⁴⁹ У српском би опстанак лика **заптати* касније морао бити угрожен и подударењем са *zàптити*, *zàптити* (од турцизма *zàпт* „дисциплина, стега”) или *zàптити (се)*, *zàптијем (се)* „запушити (се)” (неизвесног порекла, мада их Skok III 643–644 не раздваја), што би такође погодно преласку **заптати* у лексичко-семантичку породицу глагола *патити*.

⁵⁰ Претпоставку базирамо на аналогiji са „ширењем” ареала осталих облика са полугласом, уп. разлику између потврђености **паръtати* и **обръtати* (в. ЭССЯ s. vv.). Већ и постојећа четири с.-х. облика чине даљу дискусију о ограничениости двојног вокализама -у- и -ъ- (в. нап. 2) беспредметном.

„разметати се” (Skok III 64), нормализовано према Вуковом *tìħituti se*, -ħим се impf. „нпр. тићи се кукуруз, т.ј. поред главног струка расту мањи (тићи) који се обично чупају”. Он и даље нема семантички потенцијал да покрије сва значења глагола (*за*)*patuti*, али са њим треба озбиљно рачунати као са вероватним амалгамом који се могао укрестити са глаголом *patuti*, значајно потпомогнут семантиком „млад уопште” односно „оно што клија, буја, множи се” конкретније „младица, изданак; насад”.

6.2. Теоријски би било могуће извођење *patuti* „гајити” од корена који је у *pasti* impf., *pastip* m. „јести траву; чувати” (< ие. **pa-* само са проширењем -*t-* уместо -*s-*, уп. лат. *pascere*, *pastor*). Иако делује у реду, то би била коренска етимологија, без икаквих паралела другде у словенском свету, те је — барем за сада — не треба озбиљно узимати у обзир. Такав став треба имати и према Скоковој претпоставци о прасродству с.-х. *patuti* и лат. *patior* (в. Skok II 621).

6.3. С обзиром на један део значења, као и на ареал, на помисао о алб. пореклу глагола *patuti* може навести именица *patàħ* „стока, стадо” Ријечка нахија (RJAZU по Јовићевићу, са његовим акцентом)⁵¹ за коју Маретић помишља да има везе са *patuti* „гајити”, док је Скок помиње само у разматрању суфикса -*ah*, где је изводи од алб. партиципа *patë* = *pásur* „имућан”, *pásurë* „богатство” (Skok I 7⁵²). Ова апсолутно усамљена именица (вероватно плод билингвизма новијег датума), нити је формално адекватна да би чинила спону између два језика, нити може бити (у конкретном облику и са значењем специјализованим на бази албанске семантике) предлогак разгранатој породици глагола *patuti*, нарочито не њеном делу који се односи на биљке⁵³.

Литература и извори⁵⁴

- БЕР — *Български етимологичен речник*, I—, София 1971—.
 Богдановић Н. 1998 — *И ја теби. Избор из псовачке фразеологије*, Ниш.
 Елезовић Г. — *Речник косовско-метохиског дијалекта*, I—II, СДЗБ IV и VI, 1932, 1935.
 ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови*, I—, Київ 1982—.
 Ивић П. 1974 — *О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику” XVII/2, Нови Сад, 37–47.

⁵¹ Исту потврду, и само њу, садржи и грађа РСАНУ.

⁵² Више о алб. суплетивном аористу *pata* према *kat* „имати” уп. Meyer 171, 324.

⁵³ Хомоним *patah* „велики брод” забележен у Доброти (Skok II 619) тешко да је у вези са називом за стадо.

⁵⁴ Дијалекатски извори појединачних примера наводе се у напоменама на лицу места.

- Младенов С. — *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София 1941.
- Онишкевич М. Й. — *Словник бойківських говірок*, I–II, Київ 1984.
- РМСМХ — *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад–Загреб 1967–1976.
- РСАНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–, Београд 1959–.
- РСГВ — *Речник српских говора Војводине*, I–, Нови Сад 2000–.
- СДЗБ — *Српски дијалектолошки зборник*, Београд 1905–.
- СРНГ — *Словарь русских народных говоров*, I–, Москва–Ст. Петербург (Ленинград), 1965–.
- Толстая С. М. 1998 — *Труд и мука [y:] Язык. Африка. Фульбе*: сборник научных статей в честь А. И. Коваль, Ст.-Петербург 22–28.
- Трубачев О. Н. 1974 — *Наблюдения по этимологии лексических локализов (славянские этимологии 48–52)*, „Этимология” 1972, Москва, 20–41.
- Фасмер М. — *Этимологический словарь русского языка*, 1–4, Москва 1986–1987.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, I–, Москва 1974–.

* * *

- Bezljaj F. — *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–, Ljubljana 1977–.
- Machek V. — *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971.
- Meyer G. — *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891.
- Miklosich F. — *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Wien 1880.
- Orel V. — *Albanian etymological dictionary*, Leiden etc. 1998.
- RJAZU — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb 1880–1975.
- Skok P. — *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb 1971–1974.
- Sławski F. 1974 — *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego [y:] Słownik prasłowiański*, I, 43–141, Wrocław, etc.
- Tiktin H. — *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I–III, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron, Wiesbaden 1986–1989.
- Vlajić-Popović J. 2004 — *The ways of suffering in the Balkans: patior and пàсxω intertwined*, „Balcanica” XXXIV, Београд (у штампии).